

Forskningsstrategi for Senter for likestilling, Universitetet i Agder

Senter for likestilling har, i tett dialog med forskere som jobber med kjønns-, likestillings- og minoritetsperspektiver i regionen, laget en ny forskningsstrategi - den andre i senterets historie. Forskningsstrategien er utarbeidet i skjæringspunktet mellom Agders særlige likestillingsutfordringer, senterets formål, de forskerne som er tilknyttet eller kan tilknyttes senteret og som befinner seg i regionen, og hva der antas å være interesse og betalingsvilje for i senterets omverden.

Bakgrunn: Senter for likestilling

Senter for likestilling ble etablert i 2008, og er et samarbeid mellom Universitetet i Agder, Agderforskning og andre regionale aktører. Senteret skal samle og styrke forskning og kompetanse på kjønn og likestilling på Agder, styrke utdanning og formidling på dette feltet og være en drivkraft for økt likestilling i regionen. Senterets formål er knyttet opp mot et bredt likestillingsbegrep som også inkluderer dimensjoner som etnisitet, seksuell orientering, kjønnsuttrykk og funksjonsevne. Med bakgrunn i Agders lave grad av kjønnslikestilling har Senter for likestilling hatt et særskilt fokus på kjønnsbalansen på ulike regionale samfunnsarenaer, og skal ha det også fremover. I den nye forskningsstrategien vil imidlertid spesielt minoritetsperspektiver få en større plass enn det til nå har hatt.

Senter for likestilling skal være en samarbeidsarena mellom forskning/utdanning knyttet til kjønn og likestilling, offentlig sektor, næringsliv og frivillig organisasjonsliv i regionen. Senteret skal styrke universitetets samfunnskontakt. Samarbeidet mellom de ulike partene i senteret skal bidra til å sikre målrettet, relevant og anvendbar forskning, praksisrettet utdanning og kompetanseheving om kjønn og likestilling, samt at utviklingsarbeid i regionen er tuftet på forskningsbasert kunnskap.

Senterets aktiviteter skal spenne over hele FoU-kjeden, fra grunnforskning på den ene siden til forskningsbasert rådgivning på den andre siden. Senteret skal prioritere forskning med både vitenskapelig og samfunnsmessig relevans, og forskning som gir anvendbar kunnskap om likestillingsutfordringer som særlig preger landsdelen skal vektlegges. Senteret skal samordne informasjon om ulike likestillingsprosjekter og –aktiviteter i regionen, og være en arena for utvikling og koordinering av større, regionale FoU-prosjekter. Formidling og bidrag i offentlig debatt skal være et viktig mål i alle senterets aktiviteter. Senteret skal inngå i nasjonale og internasjonale nettverk knyttet til kjønn og likestilling.

Senteret vil først og fremst bidra med frømidler til prosjekter som søker finansiering hos andre finansieringskilder og som inngår i en plan om faglig utvikling og samarbeid - regionalt, nasjonalt og internasjonalt. Samtidig vil senteret også kunne finansiere prosjekter som er viktige faglig og regionalt, nettopp fordi det er vanskelig å få finansiering andre steder. Senteret vil primært støtte likestillingsforskning (ut fra et bredt likestillingsbegrep), men vil også kunne støtte kjønnsforskning samt forskning som ikke primært handler om kjønn/likestilling, men som inkluderer likestillingsperspektiver. Forskningens regionale relevans og betydning for oppbygging av regional kompetanse vil ha betydning, og senteret vil også prioritere forskningsprosjekter som har synergier med andre aktiviteter i regi av senteret. Prosjekter som støttes av senteret vil møte krav om formidling mot både andre forskere og mot offentligheten generelt.

Bakgrunn: Likestilling i agderregionen og andre relaterte særpreg

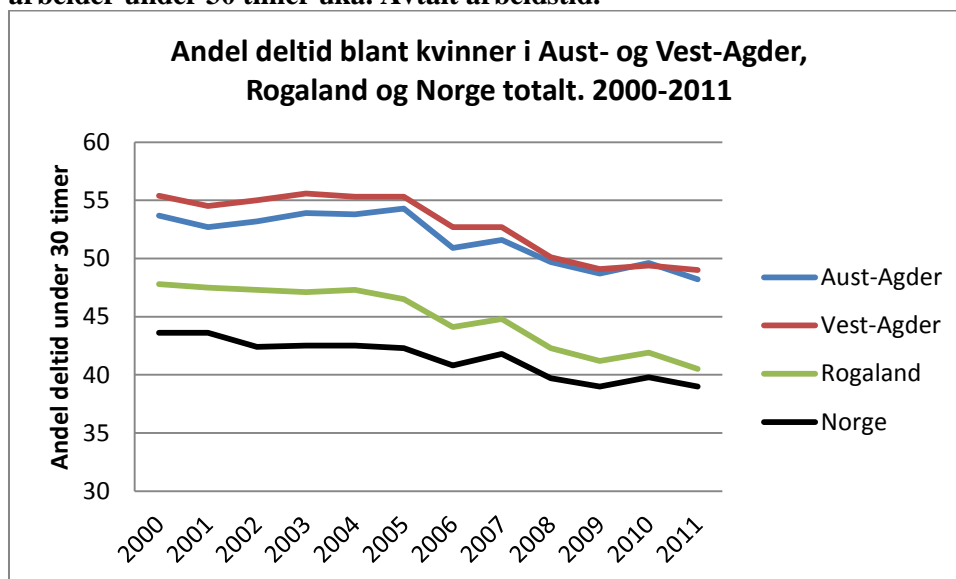
Agderfylkene rangeres som de minst likestilte delene av landet målt med SSBs indikatorer for kjønnslikestilling, og er en landsdel som utmerker seg med lav grad av likestilling i både hjem, arbeidsliv og politisk liv (Halvorsen og Magnussen 2001, Magnussen, Mydland og

Kvåle 2005, Magnussen 2012, Lima og Jensen 2012, Magnussen og Svarstad 2013a, Magnussen og Svarstad 2013b). Den manglende kjønnslikestillingen viser seg både i at kvinner deltar mindre på offentlige arenaer på Sørlandet enn menn og også mindre enn kvinner andre steder i landet, og også i at de har mindre makt og innflytelse på disse arenaene (målt som andel kvinner i lederstilling og andel kvinner i kommunestyre). Og ikke bare er vi lite kjønnslikestilte i *praksis* på Agder: Også *holdningene* våre er mindre likestilte enn ellers i landet, og sørlendingene utmerker seg også ved å være de aller mest skeptiske til likestilling i Norge (Botvar mfl. 2010, Kjeldstad og Lima 2010, Hellevik og Hellevik 2012, Lima og Steen Jensen 2012). I kvalitative intervjuer på Agder blir det tydelig at forestillingen om at «den gode mor» er den deltidsarbeidende mor står sterkt (Magnussen mfl. 2005, Kvåle mfl. 2006). Det man enkelt kan kalle «kultur» har dermed med all sannsynlighet noe med den lave kjønnslikestillingen å gjøre, og denne igjen kan i alle fall delvis knyttes til religiøsitet: Religiøst aktive i Vest-Agder er mer skeptiske til kjønnslikestilling enn religiøst aktive andre steder i landet, og der er også langt flere som er religiøst aktive i Vest-Agder enn i landet for øvrig (Magnussen, Repstad og Urstad 2012). Sørlandet, og særlig Vest-Agder, har altså en religiøs profil som skiller seg fra landet for øvrig. Antakelig er Agders lave grad av kjønnslikestilling et resultat av et samspill mellom de nevnte kulturelle trekkene, som i alle fall delvis kan kobles til religiøsitet, til lavt utdanningsnivå i befolkningen, til landsdelens næringsstruktur og til en historie med særlig lav barnehagedekning (Magnussen mfl. 2005). Det er også slik at egdene er de som er mest skeptiske til innvandring/innvandrere og til homofile og lesbiske i landet¹.

I et kjønnslikestillingsperspektiv utmerker Agder seg særlig ved kvinners svake tilknytning til arbeidslivet (Magnussen mfl. 2005, Ellingsen 2010). Mens sørlandske menn har en yrkesaktivitet som ligger nokså nært landsgjennomsnittet, så har kvinner på Agder markant mindre lønnsarbeid enn kvinner andre steder i landet (Kitterød 2010, Kitterød og Rønsen 2011): Andelen kvinner i arbeidsstyrken er noe lavere enn i landet for øvrig, og landsdelen har også markant flere kvinnelige (og mannlige) uførepensjonister enn landsgjennomsnittet (Ellingsen mfl. 2009). Landsdelen skiller seg imidlertid særlig ut i andelen deltidsarbeidende kvinner. I 2010 jobbet drøyt 46 prosent av sysselsatte kvinner i agderfylkene redusert, mot et landsgjennomsnitt på drøyt 36 prosent (SSBs indikatorer for kjønnslikestilling i kommunene). Det er også slik at sørlandske kvinner jobber kortere deltidsstillinger enn deltidsarbeidende kvinner andre steder i landet, og som i landet for øvrig så er det meste av dette deltidsarbeidet såkalt frivillig (Dale mfl. 2011). Figuren under viser hvordan deltidsandelen blant yrkesaktive kvinner på Agder har utviklet seg siden 2000, sammenlignet med Norge totalt. Figuren bekrefter at deltidssysselsettingen blant kvinner på Agder er nedadgående. Den viser imidlertid også at Agder fremdeles ligger over andre regioner og over landsgjennomsnittet når det kommer til deltidsarbeid.

¹ Dette viser analyser fra data fra NSDs religionsundersøkelse fra 2008.

Figur 1 Andel yrkesaktive kvinner på Agder, Rogaland og Norge totalt som arbeider under 30 timer uka. Avtalt arbeidstid.

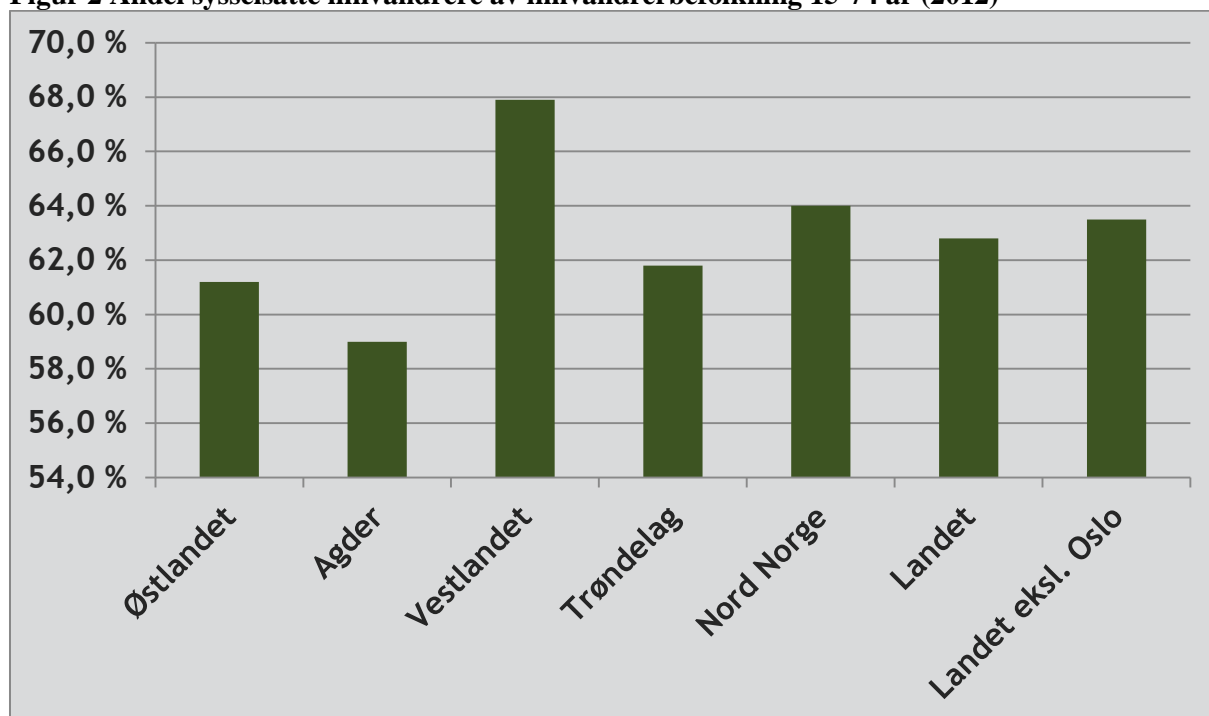

Kilde: SSB/Agderforskning.

Etter all sannsynlighet henger kvinners utbredte deltidsarbeid i regionen også sammen med utdanning. Sørlandets befolkning er generelt lavt utdannet, og i 2012 var Sørlandet den regionen i Norge med lavest andel høyt utdannede kvinner blant de sysselsatte kvinnene (SSB/NAV). Vi vet at utdanning er særlig viktig for kvinners arbeidstid (Raaum 2001, Kitterød 2004, Kitterød 2005, Ellingsæter 2009). Religiøsitet ser ut til å spille en rolle også her. Dale mfl. (2011) viser at kristne kvinner på Sørlandet jobber mindre enn ikke-kristne kvinner i landsdelen.

At agderregionen særpreges av lav grad av kjønnslikestilling utgjør selve grunnlaget for at Senter for likestilling ble opprettet. Hvorvidt vi utmerker oss i negativ forstand også langs andre likestillingsdimensjoner, vet vi ikke så mye om. Vi vet imidlertid at Sørlandet også er den regionen i landet som i minst grad har integrert innvandrerbefolkningen sin i arbeidslivet, at vi har en veldig høy andel uførepensjonister (Ellingsen mfl. 2009) og også svært høye andeler unge uføre (Jentoft og Olsen 2009). I 2012 hadde vi også landets høyeste andel av befolkningen på arbeids- og avklaringspenger (SSB/NAV). At så mange står utenfor arbeidslivet er altså også en måte Agder utpreger seg på, og som kan ha koblinger til likestillingssituasjonen på flere felt.

Figur 2 Andel sysselsatte innvandrere av innvandrerbefolkning 15-74 år (2012)

Kunnskap som sier noe om i hvilken grad et mangfold av mennesker også langs andre dimensjoner enn kjønn er representert inn og har makt på sørlandske samfunnsarenaer er imidlertid nyttig uansett om vi skiller oss fra landsgjennomsnittet eller ei, og behovet for slik kunnskap blir tydelig bare ved å se på statusrapporten over.

Under følger de to temaområdene Senter for likestilling ønsker å prioritere fremover, og under dem igjen problemstillinger der er behov for mer forskning på og som vi også vet at en del forskere i regionen er interesserte i og har kompetanse på. I tillegg til disse ligger det som nevnt nedfelt i Senter for likestillings formål at likestillingsutfordringer som spesielt preger vår landsdel skal vektlegges. Vi har valgt å organisere forskningsstrategien rundt temaer i stedet for rundt diskrimineringsgrunnlag. Det innebærer for eksempel at vi i stedet for å skrive om forskning på minoriteter, skriver vi hva et minoritetsperspektiv på våre to tematiske områder betyr eller kan bety. Slik knytter vi sammen tidligere og ny forskning i senteret. Denne fremgangsmåten gir også muligheter for å se på samspill mellom ulike diskrimineringsgrunnlag - såkalt interseksjonalitet.

Temaområde 1: Yrkesdeltakelse, utdanningsløp og kvalifisering

Vi kan argumentere for at sørlandske kvinners utstrakte deltidsarbeid er et sentralt hinder for kjønnslikestillingen i regionen. På individnivå er arbeidsdeltakelse avgjørende for at man skal være sikret økonomisk, noe som er viktig for handlingsrom og trygghet, både her og nå og i fremtiden. Mye tyder også på at yrkesaktivitet er en driver for likestilling - i bred forstand - på en rekke områder. Lav yrkesaktivitet for kvinner er den indikatoren som alene har høyest prediksjonsverdi for lav grad av kjønnslikestilling mer generelt (Kjeldstad og Kristiansen 2001). Det betyr at en region preget av lav grad av yrkesaktivitet blant kvinner som regel også har en lav grad av kjønnslikestilling generelt. Skjeler vi til likestillingsindikatorene, er det videre - med bakgrunn i andre studier - grunn til å hevde at indikatorene knyttet til yrkesaktivitet potensielt henger sammen med alle de andre indikatorene i indeksen. For eksempel vet vi at høyt utdannede kvinner jobber mer og har færre avbrekk fra lønnsarbeidet enn kvinner med lavere utdanning (Raum 2001, Kitterød 2004, Kitterød 2005, Ellingsæter

2009) og at kvinners (og menns) politiske aktivitet stiger med høyere utdanningsnivå og yrkesaktivitet (Normann 2008, Magnussen og Svarstad 2012a/2012b). Det er også grunn til å anta at kvinner som jobber redusert i mindre grad enn fulltidsarbeidende kvinner søker/blir oppfordret til å søke lederstillinger (Magnussen og Svarstad 2013). Vi vet også at kvinner som jobber fullt lever mer likestilte familieliv enn kvinner som jobber redusert (Kitterød og Rønsen 2011, Lima og Steen Jensen 2012). En god del økonomer mener også at personlig inntekt er utslagsgivende for innflytelse over familiens forbruk (se Nyman 2002 for oversikt). Alt i alt tyder dette på at kvinners yrkesaktivitet fremmer kjønnslikestilling også på områder som likestillingsindeksen ikke måler.

Sørlandske kvinners utstrakte deltidsarbeid er også problematisk fordi deltidsarbeidende har mindre innflytelse over eget arbeid enn fulltidsarbeidende (Halvorsen 2002, Holter mfl. 2007, Falkum mfl. 2009). Jacobsen (1999) viser også til hvordan deltidsansatte settes til mindre utfordrende arbeid, i mindre grad deltar i interne beslutningsprosesser og derfor engasjerer seg mindre i organisasjonen de er ansatte i enn det heltidsansatte gjør (Jacobsen 1999). Omfanget av kvinners deltidsarbeid er også viktig i et likestillingsperspektiv fordi det ofte forutsetter at menn er familiens hovedforsørger (Magnussen 2012a). For kvinner øker sannsynligheten for å arbeide deltid raskt og sterkt når ektefellens inntekt øker (Kjeldstad og Nymoene 2004). Mye tyder på at dette hovedforsørgeransvaret gir menn ulemper både helse- og livskvalitetsmessig og med tanke på tid med barn (Lilleaas 2003, Holter mfl. 2007). Ikke minst påvirker menns og kvinners fordeling av lønnet og ulønnet arbeid gutters og jenters hverdagsliv og fremstidsorienteringer. En studie fra Agder tyder på at barn - til tross for at foreldre oppgir at de stiller de samme forventningene til gutter og jenter - påvirkes av foreldrenes ulikestilte praksis i hverdagen (Nilsen og Wærdahl 2013, Nilsen og Wærdahl, under publisering).

Når det kommer til etnisitet, så vet vi at både menn og kvinner med minoritetsbakgrunn er yrkesaktive i mindre grad enn etnisk norske menn og kvinner, og vi vet også - som nevnt - at menn og kvinner med minoritetsbakgrunn spesielt sjeldent er i jobb på Sørlandet. Så er det også slik at kvinner med minoritetsbakgrunn i spesielt liten grad er yrkesaktive, selv om det må presiseres at der er veldig store forskjeller internt mellom ulike landgrupper. Selv om vi ikke kan se bort fra at personer med minoritetsbakgrunn kanskje trykker seg økonomisk i sosiale nettverk mer enn det som er tilfelle for etnisk norske, så er det likevel grunn til å problematisere deres lave yrkesdeltakelse. Dette er ikke minst tilfelle fordi yrkesaktivitet også har med deltakelse og innflytelse i samfunnet mer generelt å gjøre. De fleste nyankomne innvandrergupper vil imidlertid gradvis komme i gang med utdanning og arbeid, og etterkommere av innvandrere og norskfødte barn med innvandrerforeldre vil gjerne ha langt større likhet med majoritetsbefolkningen når det gjelder utdanning og yrkesaktivitet (Henriksen 2007).

Noe av forklaringen på at kvinner med minoritetsbakgrunn ofte har langt lavere sysselsettingsgrad enn menn med slik bakgrunn, er at kvinnene ofte kommer til Norge i reprodutiv alder. Ofte bruker derfor kvinnene de første årene i Norge på å være hjemme med barn. Likevel er det noen innvandrergupper med særlig lav sysselsettingsgrad blant kvinner, til tross for lang botid. Dette gjelder spesielt kvinner som har innvandret fra Pakistan og Tyrkia (Pettersen 2009). Forskjeller i kvinners deltakelse på arbeidsmarkedet kan også skyldes forskjeller mellom ulike innvandringsgrupper når det gjelder synet på mødres lønnsarbeid. Kavli og Nadim (2009) viser hvordan etnisk norske jevnt over er mer positive til kjønnslikestilling enn ulike etniske minoriteter, men samtidig at der er store forskjeller mellom folk med ulik landbakgrunn og at holdningene er tett knyttet til utdanningsnivå. For eksempel kan synet på hvor mange barn det er ideelt å få henge sammen med utdanningsnivå, og vi ser at innvandringsgruppene hvor det i gjennomsnitt fødes mange barn per kvinne også

generelt er preget av et lavt utdanningsnivå blant kvinnene. Dette gjelder for eksempel ofte innvandrere fra Irak og Somalia (Henriksen 2007). For kvinner med mange barn, lav utdanning og en skjev fordeling av husarbeid og barneomsorg kan barrierene for å komme inn på det norske arbeidsmarkedet være store. For mange gjør de store forpliktelsene på hjemmebane det vanskelig bare å fullføre introduksjonsordningen (Djuve mfl. 2011).

Når det kommer til seksuell orientering/kjønnsidentitet/kjønnsuttrykk så finnes det ikke kunnskap som gjør at vi kan slå fast at lesbiske, homofile, bifile og transpersoner (LHBT) samlet sett er mindre sysselsatte enn andre i Norge og/eller på Sørlandet. Det kan imidlertid se ut som om spesielt bifile og transpersoner kan ha særlige utfordringer i arbeidslivet generelt sett (Anderssen og Malterud 2013, Bakkeli og Grønningsæter 2013). Sørendinger er i norsk sammenheng spesielt skeptiske til lesbiske og homofile (og sannsynligvis også andre i LHBT-kategorien), noe som kan gjøre arbeidslivet vanskeligere for lesbiske, homofile, bifile og transpersoner i arbeidslivet her enn ellers i landet. Når det kommer til personer med nedsatt funksjonsevne, så jobber jevnt denne kategorien jevnt over mindre enn funksjonsfriske, og vi vet at de med nedsatt funksjonsevne som er i jobb har bedre livskvalitet enn de som ikke er i jobb (Hansen og Dybvik 2009). Om personer med nedsatt funksjonsevne er spesielt sjeldent i jobb på Sørlandet vet vi ikke. De høye uføreandelene i fylkene våre gjør imidlertid dette spørsmålet interessant.

Beveger vi oss over til utdanning, så er utdanningsnivået på Agder lavere enn gjennomsnittet i Norge, og som nevnt var Sørlandet i 2012 den regionen i Norge med lavest andel høyt utdannede kvinner blant de sysselsatte kvinnene. Samtidig som dette rettferdiggjør et fokus på kvinners utdanning på Agder, så må vi ikke glemme at kvinner generelt tar igjen menn utdanningsmessig, og at dette også er tilfelle på Agder (Magnussen 2012b). Vi kan anta at elever som velger studiespesialisering på videregående vil ha den største andelen som vil gå videre til høyskole- eller universitetsutdanning. I 2000 var det omtrent lik fordeling mellom menn og kvinner på denne studieretningen, mens det for landet var en viss overvekt av kvinner. I 2010 var den nasjonale forskjellen nesten uendret, mens forskjellene hadde økt på Agder. Denne kjønnsbalansen innebærer en likestillingsutfordring for regionen². Om jentene sikter seg inn mot et lavere utdanningsnivå enn guttene ville dette imidlertid representert et enda større likestillingsproblem, ettersom unge menn med lav utdanning sannsynligvis går inn i yrker med høyere lønn og jobber fulltid oftere enn hva som ville vært tilfelle for unge kvinner i samme kategori. Dette underbygger at utdanning er spesielt viktig for kvinners arbeidstid og inntekt.

Ser vi på utdanning fra et minoritetsperspektiv, ser vi at noen innvandrergupper i Norge har høyere utdanning enn det nasjonale gjennomsnittet, mens andre ligger betydelig under. Vi har ikke nyere statistikk som viser innvanderes utdanningsnivå eller deltakelse i utdanning på Agder, men nasjonalt er det en tydelig tendens til at flere unge med innvandrerbakgrunn tar videregående og høyere utdanning. I 2012 deltok 72 prosent av innvandrere i alderen 16-18 år i videregående opplæring, mot 68 prosent i 2011. Guttenes deltakelse økte mest, med 6 prosent. Andelen norskfødte med innvandrerforeldre som tar videregående opplæring, er på

² Til tross for oppmykninger av kjønnsstradisjonelle utdannings- og yrkesvalg, har Norge fremdeles et kjønnssegregert arbeidsmarked. Det er særlig i yrkesfaglige studieretninger i videregående skole at gutter og jenter velger svært kjønnsstradisjonelt. Det har vært lite endringer her over tid. 90 prosent av søkerne til design og håndverk og 87 prosent av søkerne til helse og sosialfag på landsbasis i 2011 var jenter, mens 97 prosent av søkerne til bygg- og anleggsteknikk, 95 prosent av søkerne til elektrofag og 90 prosent av søkerne til teknikk og industriell produksjon var gutter (Utdanningsdirektoratet 2011).

høyde med nivået i befolkningen ellers. I underkant av 92 prosent av 16-18-åringene med innvandrereforeldre deltok i videregående opplæring i 2012 (SSB). Når vi ser på utdanning fra et minoritetsperspektiv, og også er interessert i hva som skjer i relasjonen til arbeidslivet, er det helt avgjørende å se hva slags arbeidskvalifiserende tiltak minoritetsbefolkningen får. Vi vet ikke hvordan denne er organisert eller hvilke resultater man har rundt om på Agder, men det at vi har få innvandrere i arbeid gjør dette spørsmålet veldig relevant.

Når vi fokuserer utdanning fra et likestillingsperspektiv, er det viktig å inkludere skole og også barnehage i utdanningsløpet. Barnehage og skole er arenaer hvor mye av den norske barndommen skjer, og for eksempel vil måtene å tenke og gjøre kjønn på som læres der spiller utvilsomt en avgjørende rolle for fremtidens kjønnslikestilling. Ikke minst kan likestilte skoler og barnehager på Agder - i lys av at familielivet i denne regionen er særlig tradisjonelt - ses som særlig viktig. Når det kommer til «innholdet» i barnehage og skole, så har likeverd og likestilling mellom kjønn lenge vært en sentral del av læreplaner og rammeplaner. Likevel viser evalueringsrapporter at det er lite fokus på kjønnslikestilling på disse viktige sosialisering- og utdanningsarenaene (se for eksempel Bakken mfl. 2008). Et ubevisst forhold til kjønn resulterer i at kjønnsstradisjonelle forestillinger og forventninger preger barnehageansattes handlinger i forhold til barna, og i at de voksnes oppmerksomhet fordeles ulikt mellom gutter og jenter³. Om ansatte i barnehage og skole på Agder er mer kjønnsstradisjonelle i måten de snakker til og håndterer jenter og gutter på, vet vi ikke. Vi har imidlertid grunn til å anta at det kan være slik, siden Sørlandet er den regionen med mest utbredt skepsis mot kjønnslikestilling og hvor vi også er mest tradisjonelle i måten vi «gjør kjønn» på. Selvfølgelig utgjør barnehage og skole også helt sentrale arenaer for inkludering av barn med minoritetsbakgrunn, både her og nå og inn i skole, høyere utdanning, arbeidsliv og samfunnet mer generelt senere i livet.

Ser vi på gutters og jenters skoleferdigheter, er det slik at guttenes leseferdigheter er langt svakere enn jentenes. Resultater fra de internasjonale PIRLS-undersøkelsene indikerer også at kjønnsforskjeller i interesse og ferdigheter i språk og lesing starter tidlig, og at gutter har en mindre positiv holdning til leseaktiviteter enn jentene. Statistikk og forskning viser også at jenter gjør det bedre på skolen enn gutter i de fleste fag. I matematikk er det ingen signifikante forskjeller, mens kroppsøving er det eneste faget hvor gutter presterer bedre enn jenter (Bakken 2008, Gravaas 2008). Samtidig slås det fast at foreldrenes utdanningsnivå er den viktigste faktoren for å forklare elevprestasjoner, og at minoritets- versus majoritetstilhørighet også spiller inn. To motstridende forklaringer benyttes; at skolen er feminisert og ikke appellerer til gutter (Nordahl 2000), eller at det å være innsatsvillig eller gjøre det bra på skolen harmonerer lite med gutters oppfatninger av populær (eller hegemonisk) maskulinitet (Aasebø 2012). En konsekvens av ulikt læringsutbytte mellom jenter og gutter, er at en betydelig andel av guttene som går ut av grunnskolen med svake grunnleggende ferdigheter, slutter i videregående opplæring uten å fullføre utdanningen. Dette øker igjen sjansen for å bli stående utenfor arbeidsmarkedet (Markussen 2011) og dermed for levekårsproblemer mer generelt.

³ Forskning viser at gutter fremdeles får mesteparten av lærerens oppmerksomhet i skolen (Younger, Warrington og Williams 1999), selv om bildet ikke lenger er så entydig som tidligere (Nielsen 2011). Slike erfaringer ses i sammenheng med at en del gutter utvikler selvtillit, mens en del jenter kan bli mer selvkontrollerte og ansvarlige (Støren mfl. 2010). Jenter får også i større grad oppgaver med å løse konflikter mellom elever (Guldbrandsen 1994), noe som lærer dem å ta høyde for guttenes behov, men det sjeldent er omvendt, og kan bidra til at jenter oftere havner i den såkalte omsorgsfella (Berge 1999).

Fra et likestillingsperspektiv er det nødvendig å se nærmere på integreringsarbeid generelt for minoritetsgrupper i Agders befolkning, og særlig på kvalifiserings- og utdanningsløp. Som nevnt er vi den landsdelen som sysselsetter den minste andelen av minoritetsbefolkningen vår, noe som er bekymringsverdig.

Temaområde 2: Levekår og livskvalitet

Vi skrev innledningsvis at yrkesaktivitet er knyttet opp mot økonomisk handlingsrom også i fremtiden. Det betyr at yrkesaktivitet også har med levekår å gjøre, og også dette er noe som underbygger et fokus på å få større deler av Agders befolkning bedre integrert i arbeidslivet. Mens levekår mer handler om å si noe om grupperes skårer langs ulike variabler knyttet til for eksempel arbeidsdeltakelse, helse og utsatthet for vold, og på mange måter representerer et utenfra-blikk på folks liv, handler livskvalitet mer om individers egenvurdering av hvorvidt de lever gode liv eller ikke. Folks levekår vil som oftest påvirke deres livskvalitet, men det er ikke det samme som å si at de to er blåkopier av hverandre. Folks levekår og livskvalitet har med deres velferd å gjøre. Allardt (1975) definerer velferd ut fra tilfredsstillelsen av behov knyttet til områdene *å ha, å elske og å være*⁴. Inntekt, boligstandard, sysselsetting, helse og utdanning tilhører dimensjonen *å ha*, og det er dette er i stor grad det som inngår i det vi kaller folks levekår. Allardt mener at deltakelse i arbeid, på skole og på ulike fritids- og sosiale arenaer skaper velferd - både i forhold til det å ha, å elske og å være. Dimensjonen «å være» viser til det å føle at man er noe i en større sammenheng - å være et samfunnsmedlem.

Den norske velferdsstaten har i stor grad har vært bygd opp rundt lønnsarbeidet som både utløsende for rettigheter og avgjørende for den uttellingen man får, for eksempel når det gjelder pensjon. Velferdspolitiske endringer fundert i den såkalte arbeidslinja har de siste tiårene styrket koblingen mellom lønnsarbeid og velferdsytelser. Mange sørlandske kvinner opparbeider seg ikke fulle trygderettigheter, noe som er spesielt problematisk i en tid hvor ekteskapet i langt mindre grad enn tidligere sikrer livslang forsørgelse for kvinner. Noen studier viser at kvinners deltidsarbeid også gir forhøyet risiko for uførhet (Dahl 2005, Fevang og Røed 2006), men Blekesaune (2012) sine statistiske analyser kan tyde på at kvinners orientering mot en tradisjonell kvinnerolle ligger bak *både* deltidsarbeid og høyere risiko for uførhet. I tillegg til denne kjønnslikestillingsutfordringen når det kommer til levekår, har vi også en nyere og voksende utfordring knyttet til minoritetsgrupperes relativt svake integrering i det regionale arbeidslivet.

Maler vi med bred pensel, ser vi hvordan marginalisering og utenforskap knyttet til arbeidslivet produserer forskjellige helse- og levekårsutfordringer (Kjeldstad 1998, Halvorsen 2002, Dahl 2005, Fevang og Røed 2006) og samtidig hvordan det å ha en sterk og stabil tilknytning til arbeidslivet gir en lang rekke positive konsekvenser helse-, levekårs- og livskvalitetsmessig (Halvorsen 2002, Holter mfl. 2007, Falkum mfl. 2009). Også barns levekår henger tett sammen med foreldres tilknytning til arbeidslivet, og spesielt mødres utdanning og arbeid har stor positiv betydning (Rønning 2001, Christensen 2002). I følge Christensen (2002), som uttaler seg om danske forhold, bør familiedebatten dreies bort fra at toinntektsfamilien er påstått å være i «tidskrise» og «tidsklemme» og over til tendensen til polarisering mellom de mange familiene som klarer seg godt på en lang rekke områder og de få familiene som har problemer på en lang rekke områder. Også Andenæs (2002) sine norske studier støtter opp om en slik konklusjon: Den utsatte barndommen forekommer i følge henne

⁴ Inntekt, boligstandard, sysselsetting, helse og utdanning tilhører dimensjonen *å ha*. Naboskapsrelasjoner, familiefelleskap og vennskapsforbindelser og menneskelig samhandling klassifiserer han under det *å elske*. Fritidssysler, anseelse, uerstattelighet og politiske ressurser er knyttet til dimensjonen *å være*.

ikke i toinntektsfamilien, men tvert om i familier preget av undersyssetting - som følge av økonomisk fattigdom, lav utdanning og lite nettverk. Samtidig er det igjen på sin plass å presisere at folks livskvalitet ikke står og faller på yrkesaktivitet alene, at ikke alle grupper får like mye igjen for å jobbe, verken lønns-, -innflytelses-, menings- eller karrieremessig, og også at det å jobbe for mye kan utgjøre et problem i folks hverdag. Rugkåsa (2009) mener nordmenn har et nærmest religiøst forhold til lønnsarbeid, noe som kan ha uheldige konsekvenser, ikke minst for hvordan vi møter minoritetsgrupper.

Vi vil ikke bidra til å dra alle minoritetsfamilier over en kam. Det er imidlertid sannsynlig at den lavere yrkesaktiviteten blant både menn og kvinner med minoritetsbakgrunn bidrar til økt risiko for dårlige levekår og livskvalitet for både voksne og barn i slike familier, og kanskje også i sterkere grad enn for etnisk norske familier. Dette blant annet fordi vi kan se for oss at såkalt undersyssette minoritetsfamilier kan ha enda svakere sosiale nettverk enn norske familier i samme kategori har. Fra fattigdomsforskningen vet vi at familier med innvandrerbakgrunn er spesielt utsatt for å havne i vedvarende fattigdom (Bhuller og Aaberge 2010). Likevel er det ikke en entydig sammenheng mellom familiens materielle vilkår og barns trivsel og velvære. Mye tyder på at foreldre strekker seg langt for å skjerme barna for ulempene forbundet med det å ha dårlig økonomi (Thorød 2006). Dette er krevende for de voksne det gjelder, hvorav kvinner og enslige forsørgere er overrepresentert. I et likestillingsperspektiv er det relevant å belyse forskjeller i muligheter som er knyttet til økonomisk ulikhet, og særlig gjelder det for barn. Det kan også være at minoritetspersoner som står utenfor arbeidslivet bygger sosial kapital i en annen grad enn det etnisk norske personer i samme kategori gjør, for eksempel ved hjelp av religiøse miljøer (Synnes 2012).

Nasjonal levekårsforskning på LHBT-feltet er begrenset, spesielt når det gjelder transtematikk. Den forskningen som foreligger, tyder på at mange LHBT-folk lever gode liv, men at der fremdeles er levekårsutfordringer som kan knyttes spesielt til det å ha en seksuell orientering eller det å ha en kjønnsidentitet eller et kjønnsuttrykk som utfordrer heteronormativiteten/tokjønnsmodellen (Janneke van der Ros 2012, Grønningsæter mfl. 2013, Elgvin mfl. 2013, Bakkeli og Grønningsæter 2013, Anderssen og Malterud 2013). Det er spesielt lite forskning tilgjengelig på tilfeller av kryssdiskriminering, det vil si for eksempel innvandrere, eldre eller funksjonshemmede med LHBT-tematikk.

I levekårsindeksen som SSB publiserte tidligere, kom Agder dårlig ut, og det kom også frem at regionen skåret høyt på indikatoren vold. Både kvinner og menn utøver vold og er ofre for vold. Statistikk viser imidlertid at kvinner i større grad enn menn er utsatt for seksuell trakassering og for partnervold som medfører alvorlige skader. Kvinner er også mer utsatt for langvarig og systematisk fysisk og psykisk vold i nære relasjoner. I 2012 måtte 95 kvinner, 83 barn og 3 menn ta imot tilbud om midlertidig trygt bosted på Vest-Agder krisesenter på grunn av vold og trusler om vold i eget hjem. Botiden var i gjennomsnitt 46 døgn for kvinner, 52 døgn for barn og 9 døgn for menn. Vest-Agder fylkeskommune hadde i elevundersøkelsen 2012 tilleggsspørsmål om seksuell trakassering. 228 elever hadde opplevd seksuelt ladet stirring eller ufrivillig berøring, mens 168 elever hadde opplevd nedsettende bemerkninger relatert til kjønn og seksuell legning. I begge kategoriene er to tredjedeler gutter.

Kommer vi inn på de andre diskrimineringsgrunnlagene, så vet vi at rundt 70 prosent av beboerne på Vest-Agder krisesenter i 2012 hadde utenlandsk bakgrunn. Vi vet også at personer med nedsatt funksjonsevne både er mer utrygge i nærmiljøet og er fire ganger mer utsatt for vold og trusler om vold enn resten av befolkningen (SSB 2010). Krisesentrenes statistikker viser videre at kvinner med nedsatt funksjonsevne er spesielt utsatt for vold, og 22 prosent av kvinner med nedsatt funksjonsevne sa i 2010 at de var urolige for vold eller trusler

om vold når de beveget seg ute i nærmiljøet (SSB 2010). Funksjonshemmede ungdommer blir utsatt for vold i mye høyere grad enn andre, og sjansen for at en funksjonshemmet kvinne blir utsatt for vold av sin familie eller kjæreste er mye større enn for andre (WHO). Det ser ikke ut til at homofile, lesbiske og bifile opplever vold oftere enn befolkningen ellers. Blant de som hadde opplevd vold, mente imidlertid rundt halvparten av mennene i Anderssens og Malteruds levekårsundersøkelse fra 2013 at dette var knyttet til deres seksuelle orientering.

Oppsummering

Denne gjennomgangen viser for det første at vi trenger en samlet oversikt over hvordan deltakelse og makt på Agder ser ut fra et minoritetsperspektiv. I en slik gjennomgang er et blikk på utdanning og arbeidsliv essensielt, men også andre samfunnsarenaer som politisk liv og frivillig sektor mer generelt, bør inngå. Annerledeshet i det sørlandske arbeidslivet trer også frem som et viktig tema som trenger mer forskning. Det kan se ut som om det sørlandske arbeidslivet er spesielt lite inkluderende langs flere dimensjoner. Hvordan er mulighetene for å komme seg inn i det sørlandske arbeidslivet hvis man på en eller annen måte utgjør en minoritet? Og hvordan er det å være i det sørlandske arbeidslivet, som etnisk minoritet og kanskje særlig som muslim, som person med nedsatt funksjonsevne eller som homofil, bifil eller LHBT? Slike problemstillinger bør fokusere både deltakelse (som yrkesdeltakelse og arbeidstid) og makt (som lederstillinger og innflytelse mer generelt). Ikke minst er det viktig å få vite mer om de av velferdsstatens «hjelpere» som har som jobb å bistå minoritetsbefolkningen vår til å komme seg i - og beholde - jobb. Hvilken rolle spiller de og hvilken rolle burde de spilt? Forskning som ser på barnehage, skole og utdanning i et kjønnsperspektiv, og også et minoritetsperspektiv, er også viktig og nødvendig.

Det utbredte deltidsarbeidet blant etnisk norske kvinner er også fremdeles interessant. Vi vet en del om hvorfor etnisk norske kvinner generelt på Sørlandet velger å jobbe redusert, men vi trenger for eksempel å vite mer om hvorfor kristne kvinner velger som de gjør når det kommer til valg mellom tid ute og hjemme. Er det slik at kravene til det såkalt intensiverte moderskapet treffer kristne kvinner særlig hardt? Vi trenger også å vite mer om hva slags konsekvenser det utstrakte deltidsarbeidet på Sørlandet får for kvinnedominerte arbeidsplasser og for eventuelle brukere av f. eks. velferdstjenester av ulike slag. Ikke minst bør forsøk på å få flere kvinner over på heltid studeres nærmere. Å kunne følgeforskne regionale initiativer for å få flere etniske norske og minoritetskvinner inn i såkalte karrierejobber og lederstillinger, ikke minst i NODE- og Eyde-bedriftene, er viktig. Med en regional debatt som i stor grad sier at barn nødvendigvis lider under mors heltidsarbeid trenger vi også mer kunnskap om hvordan foreldres yrkesaktivitet påvirker barns levekår og livskvalitet. Dette gjelder ikke minst for minoritetsfamilier. Ikke minst trenger en regional familie- og likestillingsdebatt som er nær sagt blottet for farsperspektiver mer forskning på den sørlandske faren - og også den kristne faren. Både fedres, minoritetsmødres, LHBT-foreldres og enslige mødres perspektiv - samt et klasseperspektiv - på arbeids- og familieliv kan sette det sørlandske, hvite, heterofile middelklasse-moderskapet i nytt lys.

I et levekårs- og livskvalitetsperspektiv er det særlig viktig å få kunnskap om minoritetspersoner og -familier på Agder, og eventuelle koblinger til yrkesdeltakelse eller manglende yrkesdeltakelse. Inkludert i dette er det viktig å studere minoritetsfamiliers sosiale nettverk, for å kunne si om hvorvidt det sørlandske samfunnet har den åpenheten som trengs for å bygge relasjoner og bygge tillit på tvers av etniske grenser, ikke bare i arbeidslivet, men på et mer generelt nivå. Å studere levekårene i familier med enslige forsørgere er også viktig.

Tidligere visste vi at Sørlandet lå høyt på voldsstatistikken. Vi trenger å vite hvorvidt Agder fremdeles ligger høyt på denne statistikken, og hvor mye av denne volden som omhandler menns vold mot kvinner i nære relasjoner. Hvordan det oppleves å være voldsutsatt på Sørlandet, hvilken hjelp en har fått og ulike perspektiver på hvordan voldsutsatte bedre kan hjelpes er det også viktig å finne ut mer av. Et minoritetsperspektiv er nødvendig inn slike prosjekter.

Litteraturliste

Allardt, E. 1975. *Att Ha, Att älska, Att Vara*. Lund: Argos.

Andenæs, A. 2002. "Tidsnød som diagnose og foreldres tidsnød som medisin – blir det bedre barndom av slikt?" I: *Barn i Norge*. Årsrapport om barn og unges psykiske helse, utgitt av Voksne for barn.

Anderssen, N. og K. Malterud 2013 (red.): *Seksuell orientering og levekår*. Bergen: Uni Helse.

Bakkeli, V. og A.B. Grønningsæter 2013. *LHBT i arbeidslivet. En kunnskapsgjennomgang*. Fafo-rapport 2013:25.

Bakken, A. 2008. Nye tall om ungdom: Er kjønnsforskjeller i skoleprestasjoner avhengig av klassebakgrunn og minoritetsstatus? I: *Tidsskrift for ungdomsforskning* 8(1).

Bakken, A m.fl. 2008. *Er det skolens skyld: en kunnskapsoversikt om skolens bidrag til kjønnsforskjeller i skoleprestasjoner*. Nova rapport nr. 4/2008.

Berge, B.-M. 1999. The Maternal nurturance trap. I: G. E. Birkelund, A. K. Broch-Due og A. Nilsen (red.): *Ansvar og protest: kjønn, klasse og utdanning i senmoderniteten*. Bergen: Universitetet i Bergen, Sosiologisk institutt.

Bhuller, M. og R. Aaberge 2010. *Vedvarende økonomisk fattigdom blant innvandrere. En empirisk analyse for perioden 1993-2007*. SSB-rapport 32/2010.

Blekesaune, M. 2012. «Kjønnsroller og uførepensjonering». I: *Tidsskrift for Samfunnsforskning* 53/1.

Christensen, E. 2002. «Familien klarer presset». I: *Social Forskning*, nr. 2. København: Socialforskningsinstituttet.

Dale, A.L, T. Karlsen, Røed, H., Hodne, T. og A. Vangstad 2011. *Regional monitor*. FoU-rapport nr. 2/2011. Kristiansand: Agderforskning.

Djuve, A.B., H. C. Kavli og A. Hagelund 2011. *Kvinner i kvalifisering. Introduksjonsprogram for nyankomne flyktninger med liten utdanning og store omsorgsoppgaver*. Fafo-rapport 2011:02.

Elgvin, O., K. Bue og A.B. Grønningsæter 2013. *Åpne rom, lukkede rom: LHBT i etniske minoritetsgrupper*. Fafo-rapport 2013:36.

Ellingsen, D., M. Jeppesen, H. Røed og N. Jentoft 2009. *Levekår i Vest-Agder. Levekårsutfordringer i fylket og i landsdelen*. FoU-rapport nr. 1/2009. Kristiansand: Agderforskning.

Ellingsæter, A.L. 2009. *Vår tids moderne tider*. Oslo: Universitetsforlaget.

- Falkum, E., I.M. Hagen og S.C. Trygstad 2009. *Bedriftsdemokratiets tilstand. Medbestemmelse, medvirkning og innflytelse i 2009*. Fafo-rapport 2009:35.
- Gravaas, B. C. 2008. *Skoleresultater 2007: en kartlegging av karakterer fra grunn- og videregående skoler i Norge*. Oslo: Statistisk sentralbyrå.
- Grønningsæter, A.B., H.W. Kristiansen og B.R. Lescher-Nuland 2013 (red.): *Holdninger, levekår og livsløp – forskning om lesbiske, homofile og bifile*. Oslo: Universitetsforlaget.
- Gulbrandsen, L. M. 1994. Blant hester og gorillaer i skolegården: utvikling i en kjønnnet kultur. I: *Nytt om kvinneforskning*, 18(3).
- Halvorsen, A. og M.-L. Magnussen 2001. *Likestillingen på Agder*. Prosjektrapport nr. 45/2001. Kristiansand: Agderforskning.
- Hansen, G.V. og K.-A. Dybvik 2009. *Betydningen av arbeid for funksjonshemmedes tilfredshet med deres dagligliv i forhold til andre livskvalitetsområder*.
- Hellevik, T. og O. Hellevik 2012. Holdninger til likestilling. I: Hansen, Thomas og Britt Slagsvold (red.): *Likestilling hjemme*. Nova rapport nr. 8/2012.
- Henriksen, K. 2007. *Fakta om 18 innvandregrupper i Norge*. SSB- rapport 29/2007.
- Holter, Ø.G., H. Svare og C. Egeland 2008. *Likestilling og livskvalitet 2007*. Oslo: Arbeidsforskningsinstituttet.
- Kavli, H.C. og M. Nadim 2009. *Familiepraksis og likestilling i innvandrede familier*. Fafo-rapport 2009:39.
- Kitterød, R.H. 2004. Ulikhet i familiers tid til yrkesarbeid. I: *Søkelys på arbeidsmarkedet* 21/2: 205-216. Oslo: Statistisk sentralbyrå.
- Kitterød, R.H. 2005. *Han jobber, hun jobber, de jobber. Arbeidstid blant par av foreldre*. Rapporter 2005/10. Oslo: Statistisk sentralbyrå.
- Kitterød, R.H. 2010. Yrkesarbeid blant par: Hvor finner vi de utradisjonelle tilpasningene? I: Randi Kjeldstad og Jan Lyngstad (red.): *Utradisjonell likestilling?* Rapporter 2010/18. Oslo: Statistisk sentralbyrå.
- Kjeldstad, R. 1998. *Enslige forsørgere: Forsørgelse og levekår før og etter overgang til en ny livsfase*. Sosiale og økonomiske studier 100. Oslo: Statistisk sentralbyrå.
- Kjeldstad, R. og J.E. Kristiansen 2001. Constructing a regional gender equality index: Reflections on a first experience with Norwegian data. I: *Statistical Journal of the United Nations* ECE 18.
- Kjeldstad, R. og E.H. Nymoen 2004. *Kvinner og menn i deltidsarbeid. Fordeling og forklaringer*. Rapporter 2004/29. Oslo: Statistisk sentralbyrå.
- Kvåle, G., M.-L. Magnussen, L.M. Nesje og T.S. Mydland (2006) *Ledelsesorienterte kvinner på Agder. Deltakere i "Female Future" sine erfaringer med det sørlandske arbeids- og samfunnslivet*. Prosjektrapport nr. 2/2006. Kristiansand: Agderforskning.

- Lilleaas, U.-B. 2003. *Fra en kropp i ustand til kroppen i det moderne*. Oslo: Det samfunnsvitenskapelige fakultetet, Universitetet i Oslo.
- Lima, I. og R. Steen Jensen 2012. Arbeidsdeling hjemme: hvilken betydning har livsfase, yrkestilknytning, sosial klasse og bosted? I: Hansen, Thomas og Britt Slagsvold (red.): *Likestilling hjemme*. NOVA rapport 8/2012.
- Magnussen, M.-L., T. Stalsberg Mydland og G. Kvåle 2005. *Arbeid ute og hjemme: Sørlandske mødres valg og vurderinger: rapport fra prosjektet Likestilling og arbeidsliv på Agder*. FoU-rapport nr. 5/2005. Kristiansand: Agderforskning.
- Magnussen, M.-L. og P. Repstad 2010. Religion og likestilling mellom kvinner og menn. I: Botvar, Pål Ketil og Ulla Schmidt (red.): *Religion i dagens Norge. Mellom sekularisering og sakralisering*. Oslo: Universitetsforlaget.
- Magnussen, M.-L. 2012a. *Likestilling på Agder 2000-2010*. Prosjektrapport nr. 1/2012. Kristiansand: Agderforskning.
- Magnussen, M.-L. 2012b. Menns forsørgerarbeid. I: Ellingsæter, A.L. og K. Widerberg (red.): *Velferdsstatens familier. Nye sosiologiske perspektiver*. Oslo: Gyldendal akademisk.
- Magnussen, M.-L. og C. Svarstad 2012a. *New Facts. Forprosjekt. Kartlegging av kvinner i prosess- og olje/- gassindustri på Sørlandet*. Prosjektrapport nr. 10/12. Kristiansand, Agderforskning.
- Magnussen, M.-L. og C. Svarstad 2012b. *New Facts. Hovedprosjekt. Videre analyser av kvinner i prosess- og olje/- gassindustri på Sørlandet*. Prosjektrapport nr. 15/12. Kristiansand, Agderforskning.
- Magnussen, M.-L., P. Repstad og S. Urstad 2012. Skepsis til likestilling på Sørlandet – et resultat av religion? I: *Tidsskrift for kjønnsforskning*, nr. 3/4 2012.
- Magnussen, M.-L. og C. Svarstad 2013. *Likestillingsmonitor 2013: Kvinnelige ledere på Agder*. Prosjektrapport n. 8/12. Kristiansand, Agderforskning.
- Markussen, E. 2011. Frafall i videregående opplæring - i Norge og andre land. I: *Bedre Skole* nr. 1/2011.
- Nielsen, H. B. 2011. Kjønn i klasserommet. I: Postholm, M.B. og E. Munthe (red.): *Elevmangfold i skolen 1-7*. Kristiansand: Høyskoleforlaget.
- Nordahl, T. 2007. *En skole - to verdener : et teoretisk og empirisk arbeid om problematferd og mistilpasning i et elev- og lærerperspektiv*. Oslo : Pedagogisk forskningsinstitutt, Utdanningsvitenskapelig fakultet, Universitetet i Oslo.
- Normann, T.M. 2008. En som kommer når det virkelig trengs. I: *Samfunnsspeilet* 5-6/2008. Oslo: Statistisk sentralbyrå.
- Norges offentlige utredninger (NOU) 2012:15: *Politikk for likestilling*. Barne- likestillings- og inkluderingsdepartementet.
- Nyman, C. 2002. *Mine, yours or ours? Sharing in Swedish couples*. Umeå, Sociologiska institutionen, Umeå universitet.

Pettersen, S. V. 2009. *Innvandrere i norske kommuner: Demografi, levekår og deltakelse i arbeidsstyrken*. Imdi, rapport 36/2009.

Rønning, E. 2001. Barns levekår før og nå. I: *Samfunnsspeilet* nr. 4/2001. Oslo: Statistisk sentralbyrå.

Støren, L. A. mfl. 2010. *"Likestilling er jo ikke lenger det helt store..." :likestillingsarbeid i skolen 2009 - 2010*. Oslo: NIFU STEP.

Synnes, R.M. 2011. *Kristne migrantmenigheter i Oslo*. Rapport 2012:1. Oslo: Stiftelsen kirkeforskning.

Thorød, A. B. 2006. *En normal barndom? Foreldrestrategier for å skjerme barn fra konsekvenser av å leve med lav inntekt*. NOVA rapport 2/2006.

Utdanningsdirektoratet 2011. Analyse av søkertall 2011. Tilgjengelig på http://www.udir.no/Upload/Statistikk/4/Analyse_av_sokertall_2011.pdf

Younger, M., M. Warrington og J. Williams 1999. The gender gap and classroom interactions: reality and rhetoric? I: *British Journal of Sociology of Education*, 20(3).

Aasebø, T. S. 2012. *Kunnskapsforhandlinger i klasserommet*. Bergen: Fagbokforlaget.